

7. La ciutat, la vila o el poble com a eina de participació i memòria democràtica

Ramon Arnabat-Mata

Universitat Rovira i Virgili – Grup ISOCAC

Les ciutats han de planificar el seu desenvolupament d'una forma sostenible i participativa, i *han de vetllar per la protecció del patrimoni cultural i natural*, assegurar la integració territorial i aportar respostes integrals i resilients als riscos derivats del canvi climàtic i altres possibles desastres o crisis.

Onzè objectiu de desenvolupament sostenible de les Nacions Unides: «Ciutats i comunitats sostenibles»

La ciutat, la vila i el poble són una eina excel·lent per fomentar la participació i la memòria democràtica de la ciutadania, sempre que s'investigui i estudiï de forma interdisciplinària i es faci una tasca de transferència i divulgació del coneixement adquirit. L'estudi i la socialització de les ciutats, viles i pobles són elements clau per promoure la consciència històrica, la memòria democràtica i la participació, elements bàsics d'una ciutadania activa, democràtica, cohesionada i tolerant. De fet, el coneixement històric de la ciutat, la vila o el poble es pot considerar inclòs en l'onzè objectiu de desenvolupament sostenible de les Nacions Unides.¹

Malgrat les grans oportunitats que ofereix la ciutat com a recurs històric, cultural i educatiu, avui encara està poc treballat i menys utilitzat, més enllà d'iniciatives particulars i/o associatives de caràcter local (Coma i Santacana, 2010). En aquest text exposem la importància de les ciutats, les viles i els pobles, degudament interpretats,

1 <<https://www.diba.cat/web/ods/que-son-els-ods>>.

com a eines de coneixement històric, de foment de la memòria democràtica i de la participació ciutadana i, alhora, presentem una proposta pràctica de les seves possibilitats educatives i formatives en una ciutat catalana: Vilafranca del Penedès.

7.1 La ciutat i les empremtes del passat

La història dels humans ha deixat empremta a totes les ciutats, pobles i viles. Unes empremtes són més evidents i unes altres més ocultes; unes són més integradores i d'altres més excloents. Però tots els nostres pobles, viles i ciutats, dels més grans als més petits, contenen en els seus carrers i places, en els edificis, en la toponímia o en l'urbanisme, les empremtes de la història, d'una història comuna i diversa alhora. D'una història que han fet els que hi han viscut i/o treballat; els que han manat i els que no; els rics i els pobres; els homes i les dones; els que hi han residit tota la vida i els que només hi han residit un temps; els infants, els joves, els adults i els vells.

Les empremtes històriques de la comunitat que ha viscut i/o ha treballat en una ciutat determinada són als carrers i a les places, als monuments, a les façanes i a l'interior de les cases, a les fàbriques, als comerços i als magatzems, als edificis civils i religiosos, als espais de sociabilitat formal i informal... (Escobar, 1992).

Les nostres ciutats, viles i pobles són un museu, un centre d'interpretació i una sala d'exposicions a l'aire lliure, de manera que passejant pels seus carrers i places podem conèixer la seva història. El patrimoni històric i cultural tangible i intangible de les ciutats és una eina imprescindible per al coneixement històric d'una comunitat i de la seva interrelació amb el medi i amb d'altres comunitats. Però perquè la ciutat compleixi aquesta funció cal, prèviament, conèixer-la a fons, estudiar-la, contextualitzar-la i explicar-la (Aguirre Arriaga, 2008; D. A., 2003; Morales, 1998; Ruiz Berrio, 2010).

Per tal de desxifrar les empremtes de la nostra història a la nostra ciutat, vila o poble cal treballar en una recerca interdisciplinària. I cal transferir el coneixement obtingut a la ciutadania també mitjançant el treball pluridisciplinari (Santacana i Hernández, 2009). En aquest sentit, i tot i que és una iniciativa privada, la proposta de reconstruir pobles, viles i ciutats a partir d'imatges familiars que proposa l'editorial Efadós en les monografies de «L'Abans» mostra l'èxit d'aquestes iniciatives col·laboratives i participatives en la recerca i la divulgació històrica.²

En la mateixa direcció participativa, cal destacar el projecte «Museu al carrer» que ha endegat el Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya (MNACTEC).³ En aquest cas es pretén posar en valor els elements patrimonials quotidians

2 <<https://www.efados.cat/cat/coleccions/1943675/l-abans>>.

3 <<https://www.mnactec.cat/museualcarrer/>>.

que hi ha al carrer i que s'agrupen en cinc categories o paisatges: transports i comunicacions, publicitat i informació, comerç, lleure i ciències aplicades. La iniciativa, per una banda, vol «aplegar fotografies i informació dels elements identificatius i corporatius de la societat industrial contemporània que es troben als carrers i els paisatges del nostre país. Encara que conserven un important valor testimonial d'una època, molts d'aquests elements no estan documentats, valorats ni protegits, i alguns corren risc de desaparèixer». I, per altra banda, és un projecte «participatiu, transversal, ampli i obert, de llarg recorregut, que vol posar en valor uns elements significatius i identificadors d'una època i de la seva societat: la societat industrial» (Perarnau Llorens, 2020). El projecte «Museu al carrer» ens proposa anar pel carrer, passejar pel territori, a la descoberta de l'empremta ingent que el patrimoni material i immaterial de la societat industrial ha deixat en el nostre paisatge.

Un altre exemple és l'Estació Territorial de Recerca Penedès (ETRP), dedicada a la recerca i la transferència sobre la guerra aèria i l'aviació republicana durant la Guerra Civil Espanyola entre el 2007 i el 2010 (Arnabat i Hernández, 2011). Aquesta recerca històrica i arqueològica, juntament amb les tasques de transferència i socialització, han permès conformar el Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria (CIARGA) a Santa Margarida i els Monjos (Alt Penedès) en el marc històric de l'anomenat Vesper de la Gloriosa (els aeròdroms republicans del Penedès) i de la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya,⁴ de la qual també formen part els Itineraris de Memòria Democràtica pel Penedès.⁵

7.2 Ajuntaments, centres d'estudis locals i ciutadania

L'Ajuntament de cada poble, vila o ciutat, en tant que representant de la comunitat local, hauria de ser el primer interessat a promoure la recerca i la transferència historicopatrimonial per garantir la «salut cultural i educativa» i la memòria democràtica dels seus veïns i veïnes i de les persones que visitin la població. L'Ajuntament i el centre d'estudis locals, si n'hi ha, haurien de ser els dinamitzadors d'aquesta recerca i d'aquesta transferència. Però tots sabem que no tots els Ajuntaments fan la feina i una part del patrimoni de pobles, viles i ciutats, sobretot el «petit» patrimoni quotidià, es va malmetent o, fins i tot desapareixent (Marcos, 2010). Per això cal que els centres d'estudis locals i comarcals (o entitats similars) vetllin per la protecció, conservació, estudi i socialització del patrimoni amb la col·laboració de l'Administració local. El treball dels centres d'estudis sobre el patrimoni ha estat i és molt destacable. Iniciatives com els projectes d'estudi i difusió del patrimoni material i immaterial de diversos

⁴ <www.ciarga.cat i <http://memoria.gencat.cat/ca/que-fem/espais-de-memoria/>>.

⁵ <http://www.iepenedesencs.org/documents/itineraris_cat_esp.pdf>.

indrets de Catalunya o les comissions de patrimoni impulsades en algunes comarques catalanes estan donant molts bons resultats (Institut Ramon Muntaner, 2005, 2006, 2007 i 2014).⁶

Convertir la ciutat en un centre d'interpretació del passat i del present, a més, ofereix la possibilitat que tots els veïns i veïnes, independentment del gènere, edat, professió o estatus, puguin ser partícips de la recerca històrica aportant la seva visió de la ciutat, els records, la seva documentació i imatges, els estris que serveixen, els costums, la memòria individual, familiar o associativa. D'aquesta manera la recerca sobre el passat esdevé una tasca cooperativa i participativa que implica la ciutadania i que contribueix al coneixement de la història de la seva comunitat i, alhora, a «pensar històricament», tal com ens planteja Pierre Vilar (1992, p. 122), és a dir, «voler pensar la societat, veure la natura i pretendre dissertar-hi, exigeix una contínua referència a les dimensions temporals [...]. Pensar històricament és, doncs, situar, mesurar i datar contínuament».

El projecte que plantegem és, també, un projecte d'identitat i de cohesió social, perquè sentir-nos «identificats» amb un poble, una vila o una ciutat (o un barri) ens ajuda a cohesionar-nos socialment i estimula la participació activa de la ciutadania en el seu avenir. La identitat està directament relacionada amb la memòria, entesa, com assenyala Pablo Aravena (2011, p. 121), com “el saber propi del subjecte que organitza d'una manera particular el seu passat d'acord amb els dilemes presents i els projectes futurs”. És a dir, memòria com a resultat de records i oblits, que està en construcció permanent perquè evoluciona amb la persona i amb les seves interrelacions socials. Per això, quan parlem de memòria col·lectiva hem de vetllar perquè no subalternitzi un sector determinat de la població, especialment les classes populars (Traverso, 2007). Una memòria i una història que integrin tots els grups socials i tots els fenòmens històrics, des dels més honorosos de la ciutat als més calamitosos, una memòria veritablement democràtica. Ens calen una memòria i una història que interpel·lin el passat i el present. D'aquí que la proposta que presentem vulgui integrar la recerca històrica, la memòria col·lectiva i el patrimoni. Alhora, però, hem d'evitar que l'excés de passat ens immobilitzi en el present i extingeixi la nostra capacitat de memòria, com assenyala Manuel Cruz (2005, p. 70).

Un element clau de qualsevol projecte que pretengui convertir la ciutat en un centre d'interpretació del seu passat i el de la seva gent i del seu present i el de les persones que hi viuen i/o hi treballen és la participació ciutadana. I quan parlem de la participació ho fem referint-nos tant a la fase de recerca com a la fase de socialització, perquè com més participatiu sigui el projecte, més divers i més ampli serà, i la història que explicarem serà la de tota la ciutat. La ciutadania ens ha d'ajudar a inventariar i do-

⁶ <www.irmu.cat i <http://www.ccepc.org/>>.

cumentar aquells elements del patrimoni material i cultural que tenen interès per a ella i que no es troben en cap museu, col·lecció o catàleg, però sí en el dia a dia dels carrers i places de la ciutat. La ciutadania té el dret i el deure de contribuir de forma activa i participativa en la recerca, la documentació, l'estudi i la posada en valor dels elements patrimonials de la seva ciutat. Una àmplia participació ciutadana en el projecte també garanteix que es posin en valor els elements patrimonials i culturals i que se socialitzi el patrimoni. Com més i millor coneixem el patrimoni de la nostra ciutat, més ens l'estimem, més ens hi integrem i més participem actius ens en sentim.

7.3 La ciutat com a centre d'interpretació del nostre passat i present

L'objectiu d'aquest projecte és recuperar la història de la ciutat, vila o poble i la seva gent, mitjançant les empremtes que hi han deixat les persones que hi han viscut, treballat o passat. Emprems conscients (en la construcció i reforma d'una casa, per exemple) o inconscients (jugant, manifestant-se, estimant-se, passejant), visibles i invisibles (Marcos, 2010). Com ens recorden els urbanistes, arquitectes, antropòlegs i historiadors, el que fa que un carrer o una plaça tingui vida, és a dir, esdevingui un espai públic, un espai de sociabilitat, són els usos que en fan les persones com a lloc de trobada, de passejada, de joc, de relació... (Mateus Ventura, 2004; Arnabat i Ferré, 2015; Da Costa Gomes i Parente Ribeiro, 2019; Hernández Martí *et alii*, 2005). O sigui, el que fa que un carrer o una plaça esdevinguin espais públics no són sols les seves característiques físiques o tècniques, sinó el usos i els significats culturals que li atorga la ciutadania. L'urbanista i pedagog italià Francesco Tonucci (2008), per exemple, no s'està de repetir que la qualitat de vida de les ciutats es mesura pel que poden fer els nens i nenes autònomament: jugar, caminar, desplaçar-se o relacionar-se.

El que ens cal és estudiar i analitzar la ciutat contextualitzant-la en el temps i en l'espai i explicar-la a la ciutadania, comptant amb la seva col·laboració activa. I aquí juguen un paper clau els «espais viscuts», és a dir, aquells espais «no catalogats» però que tenen significat per a un col·lectiu determinat (Calaf, 2009; Guerra Rosado, 2008; Gómez Mendoza, 2013). Tal com assenyala John Biggs (2006), la ciutat és plena d'«espais viscuts» que són essencials per a l'«aprenentatge experiencial» escolar i/o cívic i que ens ha de permetre de recuperar, «escotar» i fer visibles les veus baixes de la història de què ens parlava Josep Fontana (2000).

El cas de la ciutat xilena de Valparaíso ha estat analitzat críticament i profundament per l'historiador Pablo Aravena (2007 i 2011), la qual cosa li ha permès discernir la realitat de la ficció, la imatge oficial de la imatge real (Aravena i Sobarzo, 2010; Faus, 2011). La patrimonialització de Valparaíso ha significat:

el ingreso de la ciudad a la lógica del capitalismo avanzado, movimiento en el que efectúa la redefinición de sí misma: de ciudad puerto a ciudad patrimonio, capital de la cultura, centro universitario, terminal turístico. Valparaíso como proveedora de servicios y escenario de transacciones de bienes culturales (Aravena, 2011, p. 119).

Valparaíso s'ha lliurat, doncs, a la producció, oferta i consum del passat, un passat de cartró pedra, edulcorat i falsificat, que tindria bàsicament tres destinataris: els turistes (consumidors), els empresaris (inversors) i els mateixos habitants (facilitadors).

El cas de Valparaíso ens permet de comprovar com l'accés patrimonial al passat com a mercaderia dissol la lectura històrica de la ciutat, i ens deixa sense claus per comprendre la fisonomia del present i, per tant, sense possibilitat real d'incidir en el present i el futur de la ciutat. La denominada «gestió patrimonial» és una nova estratègia del capitalisme que converteix en mercaderia tot allò que encara s'hi resistia (la memòria, la història). La indústria patrimonial ha anat configurant un repertori d'objectes, llocs i èpoques que «mereixen ser recordats» i que, lentament, els mateixos veïns i veïnes han anat assumint com a memòria pròpia de la ciutat. No es tracta sols d'un procés de selecció, sinó també de «fabricació», d'«invenció de la tradició» de què parlen Eric J. Hobsbawm i Terence Ranger (1988) i de la qual acaba participant la majoria de la ciutadania. La selecció i la fabricació d'elements patrimonials materials i immaterials cerca generar un consens sobre el sentit de la història de la ciutat. La qüestió és que en la definició de la identitat patrimonial els habitants de qualsevol ciutat ens hi juguem no solament el nostre passat, sinó, sobretot, el nostre futur.

Per tot plegat, cal insistir que l'espai el conformen, plens i buits, elements presents i absents. Preguntar-se per què uns elements es mantenen al llarg del temps i uns altres desapareixen també ens ajuda a interpretar el passat de les nostres ciutats, viles i pobles. Són aquests espais plens i buits els que conformen la morfologia de les ciutats, dels seus carrers i places, i els que ens en donen una primera imatge. La ciutat que ens ha arribat i la que llegarem a les noves generacions és el resultat d'unes decisions (visibles i invisibles, individuals i col·lectives) adoptades en funció d'interessos i criteris diversos confrontats (Tilden, 2006 i Ubieto, 2007). Una confrontació entre oci i negoci, entre espai públic i privat, entre individual, col·lectiu o comunitari, entre centralització i descentralització.

7.4 Història, memòria i patrimoni de Vilafranca del Penedès

Vilafranca del Penedès, com el nom indica, neix com a vila franca d'impostos al bell mig del Penedès (terra dels castells roquers) al segle XII. Neix com a mercat en una cruïlla de camins entre el nord i el sud, entre l'interior i el litoral, per on passaven la via Augusta i la via Mercadera i on abans s'havien establert ibers i romans (Arnabat i Vidal, 2008).

Fins a mitjan segle XIV la vila experimenta un creixement econòmic i demogràfic sostingut i esdevé un gran centre comercial i menestral, fins a convertir-se en la capital històrica del Penedès. A partir de mitjan segle XIV i al llarg del segle XV pateix un cicle d'epidèmies i guerres que incideixen molt negativament en l'economia i la demografia. En canvi, durant els segles XVI i XVII, la vila es recupera econòmicament i demogràfica i aquesta recuperació esdevé creixement al segle XVIII gràcies al conreu de la vinya, els contractes de rabassa morta, la comercialització de vins i aiguardents i totes les activitats complementàries.

Al segle XIX Vilafranca del Penedès es converteix en un puntal del liberalisme, del progressisme i del republicanisme federal. En l'àmbit cultural, la vila és coneguda com «la fàbrica dels catedràtics» pel gran nombre de personatges de la cultura i de la ciència que aporta. Paral·lelament, es desenvolupa un fort moviment associatiu en els diversos grups socials i es difon el Modernisme com a senya d'identitat de les classes benestants. La segona meitat del segle XIX és l'època d'esplendor de la vitivinicultura, fins que l'arribada de la fil·loxera la fa anar-se'n en orris.

Durant el primer terç del segle XX, Vilafranca es configura com a referent del catalanisme, del republicanisme federal i de l'anarcosindicalisme. A més, la vila esdevé l'epicentre del conflicte rabassaire durant els anys vint i trenta, del moviment obrer penedesenc, del moviment comarcalista penedesenc i del moviment de reforma pedagògica al voltant del grup Batec. Les grans fites republicanes a Vilafranca són l'elaboració del primer Pla d'ordenació urbana de la vila, el Pla Barenys, i la conversió de la caserna militar en una biblioteca popular i en unes escoles graduades mixtes.

El franquisme escapça la Vilafranca republicana i l'any 1939 uns 2.000 vilafranquins i vilafranquines, dels 10.000 que hi havia el 1936, havien desaparegut de la vila: morts al front, represaliats a les presons i als camps de concentració o exiliats. A partir dels anys seixanta del segle XX, Vilafranca inicia una recuperació econòmica marcada per la recuperació de la vitivinicultura, l'activitat comercial i menestral, la industrialització i l'ampliació dels serveis públics i privats. Des dels anys setanta del segle XX experimenta un fort creixement demogràfic, com a resultat de la immigració estatal, que fa que la població arribi als 30.000 habitants a començaments del segle XXI. Al llarg

d'aquest segle la vila rep una segona onada immigratòria internacional que la porta fins als 40.000 habitants actuals.⁷

Vilafranca, com la majoria de viles, serva diversos elements patrimonials relacionats amb diferents moments de la seva història, des del mercat setmanal que va donar origen a la vila, fins als habitatges franquistes de l'Obra Sindical del Hogar dels anys setanta del segle xx, passant pels magatzems del vi que van caracteritzar el creixement econòmic i social de la segona meitat del segle xix i del primer terç del segle xx.

Però, com dèiem, la ciutat és el resultat del que hi ha i del que hi havia i ja no hi és. Això està molt clar pel que fa als principals espais de sociabilitat del darrer terç del segle xix i del primer del segle xx. Aquells anys hi havia a la vila quatre grans espais de sociabilitat: el Casino Unió Comercial (1853), on anaven els burgesos petits i mitjans i els professionals; el Centre Agrícola del Penedès (1876), l'espai de relació i negoci dels grans propietaris agraris; l'Ateneu Obrer vilafranquí (1885), l'espai de sociabilitat dels treballadors, menestrals i pagesos, i el Casal Societat La Principal (1904), l'espai interclassista en el qual participaven classes mitjanes, professionals i treballadors qualificats (Arnabat, 2015). Doncs, bé, tres d'aquestes entitats encara existeixen i els seus edificis segueixen dempeus a la tercera dècada del segle xxi, però n'hi ha una que no: l'Ateneu Obrer vilafranquí, l'edifici del qual va ser expropiat i enderrocat pels franquistes; l'únic record que en resta és el carrer de l'Ateneu. Uns recorreguts/itineraris organitzats per l'Institut d'Estudis Penedesencs sobre la Vilafranca republicana han permès recuperar la «presència» de l'Ateneu Obrer, així com la de les escoles i la de la biblioteca republicanes clausurades pels franquistes, que retornaren l'edifici a la funció de caserna. És a dir, s'ha recuperat una part de la memòria democràtica de la vila.

La memòria pública la trobem reflectida en el nomenclàtor dels carrers i les places, en els monuments a l'espai públic, en la senyalització pública, en les activitats educatives i culturals, en les festes populars i en el folklore. Ara bé, aquesta memòria pública és, en realitat, el resultat d'unes decisions que s'han pres, especialment al voltant del que es serva i del que no, i del que es vol explicar i del que es vol amagar, del que es vol recordar i del que es vol oblidar, normalment aquella memòria incòmoda que tots els pobles, viles i ciutats tenen.

Les polítiques públiques de memòria a Vilafranca del Penedès s'inicien el darrer terç del segle xix amb la galeria de fills il·lustres de la vila (que encara es serva al Saló de Sessions de l'Ajuntament). Aquestes polítiques són continuades pels Ajuntaments republicans sobretot pel que fa al nomenclàtor. Naturalment, el franquisme imposa la seva memòria amb les festes, el nomenclàtor i els monuments a la «Victoria» i a «los Caídos». El setmanari franquista de la vila, *Panadés*, encapçalà la portada del

⁷ <<https://www.vilafranca.cat/la-ciutat/dades-i-estadistiques>>.

número corresponent als «XXV años de Paz» (1964) amb aquesta demolidora frase: «Vilafranca del Panadés, un pueblo feliz que, por feliz, no tiene apenas historia».

Des de 1976 l'oposició democràtica actua sobre el nomenclàtor i, a partir de 1977, l'Institut d'Estudis Penedesencs, que s'acabava de fundar, actua en defensa del patrimoni material i immaterial de la vila i del Penedès.⁸ Des de 1979 i fins a 1991 es desenvolupa una política municipal activa de valorització, conservació i difusió del patrimoni material, però a partir de 1992 l'Ajuntament «s'oblida» de la història, la memòria i el patrimoni local, com mostra el fet que el darrer catàleg arquitectònic aprovat sigui de 1988 i contempli només 100 elements! Un nou catàleg del patrimoni vilafranquí, el Pla especial urbanístic de protecció del patrimoni i catàleg de béns arquitectònics, històrics i ambientals (2017), encara pendent d'aprovar, contempla un total de 841 béns.⁹

El mercat dels dissabtes és l'element material i immaterial de més tradició a Vilafranca del Penedès, juntament amb el mercat diari de verdures a la plaça de Sant Joan i les Fires de Maig i del Gall. Els tres principals monuments dempeus representen tres períodes clau de la vila contemporània: la segona meitat del segle XIX (Manuel Milà i Fontanals, 1912), els anys republicans i la lluita per la democràcia (Lluís Companys, 2002) i la cultura popular i tradicional (els castellers, 1967). Com a peça monumental cal considerar la premsa de biga del segle XVI col·locada a la Creu de Sant Salvador. Cal assenyalar també el monument en record dels soldats republicans que moriren a l'hospital de sang de la vila durant la Guerra Civil Espanyola i que foren enterrats al cementiri municipal (2004) i el que recorda les víctimes de la vila i la comarca als camps d'extermini nazis (2005). A més dels carrers i les places, les rotondes també han esdevingut espais monumentals, per exemple, a la carretera de Vilanova, amb una obra sobre la pedra seca i la vinya (2001).

Les joies patrimonials de Vilafranca són: l'antic convent de Sant Francesc (església del segle XIII amb el retaule de Sant Jordi de Lluís Borrassà del segle XIV i claustre del segle XVI); la capella de Sant Joan pertanyent a l'antic convent de la comanda de Sant Joan de Jerusalem (segle XIV), i l'antic Palau Reial de Pere el Gran dels segles XIII i XIV, que actualment és seu del Museu de les Cultures del Vi de Catalunya (VINSEUM).¹⁰

Hi ha, a més, tres espais patrimonials o conjunts urbanístics destacats. El primer és el que anomenem «barri gòtic», al voltant de la places de Santa Maria i de Jaume I, presidit per la basílica de Santa Maria, d'origen romànic, amb nau central gòtica i façana renaixentista que va ser refeta amb l'estil neogòtic, i que acull el Palau Reial citat,

8 <<http://www.iepenedesencs.org/>>.

9 <<https://www.diba.cat/web/sala-de-premsa/-/vilafranca-del-penedes-disposa-del-pla-de-proteccio-del-patrimoni-i-cataleg-de-bens-arquitectonics-historics-i-ambientals>>.

10 <<http://www.vinseum.cat/>>.

el Palau Baltà del segle XIV, l'antic call jueu i la casa pairal del segle XVI de la família Torras i Bages, que actualment acull la Biblioteca Torras i Bages. El segon és el carrer del Comerç, amb els cellers modernistes dels segles XIX i XX, just davant de l'estació de ferrocarril. I el tercer és el conjunt modernista conformat per un gran nombre de cases construïdes els primers decennis del segle XX i escampades per diversos indrets. Finalment, la vila també destaca pel seu ric i variat patrimoni material i immaterial relacionat amb la cultura tradicional i popular.¹¹ Com a resultat combinat de la «no» política municipal patrimonial i de les fases de creixement urbanístic, Vilafranca ha perdut innumerable patrimoni material: l'exemple més clar és l'estat de degradació en què es troben les restes de la muralla de la vila.

Una de les tasques dels Ajuntaments vilafranquins de les dues darreres dècades del segle XX ha estat la conversió i reutilització d'espais patrimonials deteriorats en espais públics: l'antic Mercat del Peix (1913) és la seu de la Casa de la Festa Major; l'antic Mercat de la Carn (1882) segueix com a mercat i a més disposa d'un restaurant; l'antic escorxador ha esdevingut un espai cultural i seu d'entitats. Des de començaments del segle XXI l'Oficina de Turisme ofereix diverses visites tematitzades de la vila: la Vilafranca medieval (ara en 3D), la Vilafranca modernista, el Cementiri de Vilafranca, l'Esperit del vi i la Posta de sol al campanar,¹² complementades amb les visites organitzades per les empreses vitivinícoles als seus cellers i caves. Darrerament, i gràcies al projecte Tots els Noms de l'Institut d'Estudis Penedesencs, s'han senyalitzat uns itineraris de la Memòria Democràtica del Penedès que permeten visitar diversos espais relacionats amb la Vilafranca republicana i la Guerra Civil Espanyola.¹³ També cal destacar la tasca de recerca i difusió sobre el patrimoni vilafranquí i penedesenc realitzada per l'empresa de serveis culturals Triade.¹⁴

7.5 Vilafranca Museu Obert

Vilafranca del Penedès, com qualsevol altre poble, vila o ciutat, ha de ser estudiada i relatada, perquè això és el que li dona contingut, ànima. L'explicació, resultat de la recerca i la transferència, és la que permet entendre la vila i els seus elements materials i immaterials i la història de la seva gent. És a dir, entendre el que veiem i el que no veiem, perquè darrere del que veiem s'amaga el que hi havia abans i que ha desaparegut. En el cas de Vilafranca, la plaça porxada de Sant Joan, la del mercat diari, amaga l'antic convent de l'orde de Sant Joan de Jerusalem; la Rambla de Sant Francesc amaga una part de la muralla medieval, l'espai de treball dels soguers als segles XVIII i XIX

11 <<https://cultura.vilafranca.cat/patrimoni>>.

12 <<https://www.turismevilafranca.com/ca>>.

13 <www.totselsnoms.org>.

14 <<https://www.triadecultural.com>>.

i un refugi antiaeri de la Guerra Civil Espanyola, o la plaça de la Vila (la plaça més castellera) amaga la casa-palau del comte Moy, enderrocada durant la Guerra Civil i reconvertida en plaça.

A partir dels principis exposats en els apartats anteriors s'esbossa una proposta per convertir Vilafranca del Penedès en un «museu obert», un centre d'interpretació de la història i del present de la vila i de la seva gent i de reforç de la memòria democràtica. Aquesta proposta, resultat de la recerca interdisciplinària i de la socialització del coneixement, pot ser útil tant per explicar la vila als escolars com a la ciutadania i als visitants en general. Seria molt interessant que els mestres i professors de la ciutat tinguessin uns coneixements mínims de la vila i que poguessin utilitzar aquest recurs pedagògic per explicar història i geografia (Reyes, Lima i Blanco, 2021). De la mateixa manera que seria necessària una mínima formació per a les persones que han de fer el guiatge dels itineraris. Ambdues línies de treball haurien de complementar-se amb una senyalització adequada dels espais i la utilització de sistemes d'informació mòbil i digital perquè es poguessin realitzar visites autònomes.

Vilafranca Museu Obert (VMO) és una proposta per convertir la vila en un espai educatiu i de coneixement, mitjançant la millora de la senyalització i de la informació històrica i patrimonial. L'objectiu és que els ciutadans (escolars, veïns, visitants i turistes), al mateix temps que visiten o passegen per la ciutat, coneguin la seva història i la de la seva gent, els seus espais i els seus fets. L'elaboració d'aquesta proposta ha estat fruit de les reflexions d'un conjunt de persones expertes en història, arqueologia, patrimoni i arquitectura reunides amb motiu de la capitalitat cultural de Vilafranca del Penedès l'any 2015.¹⁵

El discurs històric/patrimonial/cultural de Vilafranca no pot limitar-se a la vinya i el vi i al mercat i el comerç o a uns determinats edificis. Vilafranca, com totes les ciutats, és diversa i complexa i els elements i espais a explicar han de ser diversos i han de ser exposats de forma apropiada i interrelacionada. Es tracta d'explicar la història de Vilafranca (patrimoni, mobiliari, esdeveniments i personatges) a través d'itineraris/rutes urbans i d'espais amb història i memòria.

Vilafranca Museu Obert es proposa en un format d'itinerari circular amb inici i fi a la plaça de la Vila i amb deu parades senyalitzades: plaça de Santa Maria, plaça de Jaume I, plaça de l'Oli, plaça de la Constitució, Cap de Creus, cementiri municipal, carrer del Comerç, Rambla de Nostra Senyora, Rambla de Sant Francesc i plaça de Sant Joan. Cada un d'aquests espais/parades ens serveix per explicar una part de la història de la vila, i així els diversos espais i relats s'emmarquen en un discurs històric coherent.

15 Comissió d'experts d'història i patrimoni Vilafranca 2015 Capital de la Cultura Catalana: Josep M. Feliu (historiador i patrimoni), Xavi Fornos (museòleg), Josep M. Masachs (arxiver), Josep Anton Pérez (Triade), Ton Salvadó (arquitecte) i Ramon Arnabat (historiador), entre d'altres. Cal dir que la proposta no va ser ni tan sols considerada per l'equip de govern de l'Ajuntament vilafranquí.

Naturalment, cada espai ha de disposar d'accés a la informació per a mitjans mòbils i cal elaborar un mapa/guia i una audioguia descarregable al mòbil en diferents llengües.

La proposta, que hem detallat a l'annex 1, ha de permetre explicar el passat i el present social, econòmic, cultural i polític de la ciutat, posant en valor diferents espais i edificis i, alhora, narrar diferents episodis històrics que han conformat la Vilafranca actual. Aquesta proposta permet fer un discurs integrat que, alhora, pot diversificar-se en funció dels diferents espais i vincular-se amb la història del Penedès.

Annex 1

Esquema de la proposta Vilafranca Museu Obert

Espais amb informació	Referències patrimonials	Història, patrimoni, cultura	Altres espais de la vila i del Penedès
Plaça de la Vila	Ajuntament Casa Macià	Empremta de fenicis, ibers i romans	Conjunt monumental d'Olèrdola: bressol del Penedès
		Primer raïm de Catalunya	Jaciment de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès)
Plaça de Santa Maria	Entrada lateral romànica de la basílica de Santa Maria Campanar	Naixement de la vila franca	Mercat de la Granada
		Romànic	Romànic penedesenc Priorat de Sant Sebastià del Gorgs
Plaça de Jaume I	Basílica de Santa Maria Palau Reial Pere II (VINSEUM)	Vilafranca medieval	Església i convent de la Trinitat Itinerari medieval Castell de Penyafort (Santa Margarida i els Monjos) Castells de Sant Martí Sarroca, Gelida i Subirats
	Barri jueu	Barri gòtic	
	Palau Baltà	Vilafranca moderna Els il·lustrats Sant Fèlix i la Festa Major	Premsa de vi a la Creu de Sant Salvador
Plaça de l'Oli	Biblioteca Torras i Bages	Vilafranca «fàbrica de catedràtics» (segle XIX)	Cementiri
	Palau del Marquès d'Alfarràs	Expansió de la vinya, rabassa morta i conflicte rabassaire	Muntanya de Sant Pau i vinyes del Balcó de les Clotes
	Monument als castellers	Castellers	Cal Figuerot Cal Noi-Noi

Plaça de la Constitució	Mercat del Peix – Casal de la Festa Major Mercat de la Carn Plaça porxada	Festa Major Cultura popular i tradicional Teatre	Escorxador
Cap de Creus (Parellada / Constitució – Cort / Ferrers)	Eix comercial	Mercats i fires Artesans, menestrals i botiguers Expansió vitivinícola	Firal
Cementiri	Cementiri, tombes, sarcòfags, panteons i monuments	Guerra del Francès	Antiga caserna Foc a l'Arboç
		Guerres carlines	Font-rubí i Mas Pontons
		Guerra Civil Espanyola	Convent de la Mare Ràfols – Molí d'en Rovira (hospital militar) Itinerari Memòria Democràtica del Penedès CIARGA (Santa Margarida i els Monjos)
	Barri (obrer) de l'Espirall <i>Habitatges sindicals</i>	Immigració Franquisme i catolicisme: política d'habitatge Associacions de veïns	Toponímia de l'espai públic
Carrer del Comerç	Magatzems vinícoles Estació del ferrocarril	Expansió vitivinícola i comerç internacional (segles XIX-XX) DO Penedès (1976)	Estació enològica
		Creixement demogràfic i urbanístic (segle XX)	Barri (primer eixample) del Poble Nou Barris de Sant Julià i les Clotes (1960-1990) Barris de la Girada, la Barceloneta i el Molí d'en Rovira (segle XXI) Parc del Tívoli
Rambla de Nostra Senyora	Casa Berger Balaguer Casa Miró	Modernisme Força nova burgesia: hisendats, comerciants i fabricants	Itinerari modernista
	Casal Societat La Principal Centre Agrícola	Associacionisme Crisi fil·loxèrica i recuperació	Ateneu Obrer (desaparegut)

Rambla de Sant Francesc	Convent-hospital de Sant Francesc Església i claustre de Sant Francesc: retaule de Sant Jordi Monument a Manuel Milà i Fontanals	Corts Catalanes Concòrdia de Vilafranca Beguins Sanitat	Casino Unió Comercial
	Plaça del Penedès Antiga caserna, biblioteca i escola	Ensenyament	Monument a Manuel Milà i Fontanals
		Els anys republicans	Monument a Lluís Companys
		La lluita per la democràcia	Monument a les víctimes dels camps nazis
Plaça de Sant Joan	Capella de Sant Joan	Desamortització i urbanització (segle XIX)	Sant Valentí de les Cabanyes
	El Coro	Música	
	El Mercat	El mercat setmanal: els pagesos i la comarca	Les «voltes» del carrer de la Cort i de la plaça de la Constitució
Plaça de la Vila	Al mig de la plaça i volta de 360°	Confluència de la història, el patrimoni, la cultura i la festa	
Plaça de Sant Joan	Capella de Sant Joan El Coro	Comanda de Sant Joan Desamortització: places públiques Mercat/voltes	Sales d'art, cinemes, teatres, auditori
Plaça de la Vila	Al mig de la plaça hi conflueixen: història, patrimoni, cultura i festa	FM, castells, cultura popular i tradicional, festa, mercat	

Bibliografia

- AGUIRRE ARRIAGA, I. (coord.) (2008). *El acceso al patrimonio cultural: retos y debates*. Navarra: Universidad Pública de Navarra.
- ARAVENA, P. (2007). *Trabajo, memoria y experiencia. Fuentes para la historia de la modernización del Puerto de Valparaíso*. Valparaíso: Universidad Arcis Valparaiso – CNA – CEIP-UV.
- (2011). «La construcción imaginaria del Valparaíso cultural». *Revista HACER Región*, 3, 117-127.
- ARAVENA, P. i SOBARZO, M. (2010). *Valparaíso: patrimonio, mercado y gobierno*. Concepción: Ediciones Escaparate.
- ARNABAT, R. (2015). «Un segle d'associacionisme i sociabilitat al Penedès (1868-1970)». A M. DUCH; R. ARNABAT i X. FERRÉ (ed.), *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte* (p. 383-445). Barcelona: PAM.
- ARNABAT, R. i FERRÉ, X. (2015). «Sociabilitat: entre la teoria i la historiografia». A M. DUCH; R. ARNABAT i X. FERRÉ (ed.), *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte* (p. 19-62). Barcelona: PAM.
- ARNABAT, R. i HERNÁNDEZ, F. X. (ed.) (2011). *Estratègies de recerca i transferència del coneixement històric-arqueològic. El cas de l'aviació republicana (1938-1939)*. Calafell: Llibres de Matrícula.
- ARNABAT, R. i VIDAL, J. (2008). *Història de Vilafranca del Penedès*. Vilafranca del Penedès: Ajuntament de Vilafranca del Penedès.
- BIGGS, J. (2006). «What the Student does: teaching for enhanced learning». *Higher Education Research & Development*, 18-1, 57-75.
- CALAF MASACHS, R. (2009). *Didáctica del patrimonio: epistemología, metodología y estudio de casos*. Gijón: TREA.
- COMA, L. i SANTACANA, J. (2010). *Ciudad educadora y patrimonio*. Gijón: TREA.
- CRUZ, M. (2005). *Las malas pasadas del pasado. Identidad, responsabilidad, historia*. Barcelona: Anagrama.
- DA COSTA GOMES, P. C. i PARENTE RIBEIRO, P. (coord.) (2019). *Formas de la sociabilidad. Una geografía de los espacios públicos en Río de Janeiro*. Granada: Universidad de Granada.
- D. A. (2003). *El patrimonio intangible y otros aspectos relativos a los itinerarios culturales*. Pamplona: Gobierno de Navarra.
- ESCOBAR, F. J. (1992). «El esquema cognitivo del espacio urbano». A BOSQUE, J. et alii (ed.), *Prácticas de geografía de la percepción y de la actividad cotidiana* (p. 45-100). Barcelona: Oikos-Tau.
- FAUS, P. (2011). «La eterna disidencia. Modernidad, localismo y autonomía». *Cohabitaciones, patrimonio, taxidermia y autoconstrucción en Valparaíso*. Barcelona:

- CRAC Valparaíso – Can Xalant Centre de Creació i Pensament Contemporani de Mataró.
- FERNÁNDEZ PARADAS, A. R.; FERNÁNDEZ PARADAS, M. i RAVINA RIPOLL, R. (ed.) (2021). *La glocalización patrimonial como vehículo para la construcción de las identidades*. València: Tirant lo Blanch.
- FONTANA, J. (2000). *La història dels homes*. Barcelona: Crítica.
- GÓMEZ MENDOZA, J. (2013). «Del patrimonio paisaje a los paisajes patrimonio». *Documentos d'Anàlisi Geogràfica*, 59(1), p. 5-20.
- GUERRA ROSADO, F. (coord.) (2008). *Interpretación del patrimonio: diseño de programas de ámbito municipal*. Barcelona: UOC.
- HERNÁNDEZ CARRETERO, A. M.; GARCÍA RUÍZ, C. i MONTAÑA, J. L. (coord.) (2015). *Una enseñanza de las Ciencias Sociales para el futuro: Recursos para trabajar la invisibilidad de personas, lugares y temáticas*. Càceres: Universidad de Extremadura i APUDCS.
- HERNÁNDEZ MARTÍ, G. M.; SANTAMARINA CAMPOS, B.; MONCUSÍ FERRÉ, A. i ALBERT RODRIGO, M. (2005). *La memoria construida: patrimonio cultural y modernidad*. València: Tirant lo Blanch.
- HOBBSAWM, E. J. i RANGER, T. (1988). *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo.
- INSTITUT RAMON MUNTANER (2005). *L'ús i l'abús del patrimoni*. Móra la Nova: IRMU.
- (2006). *Recerca i divulgació: el paper dels Centres d'Estudis i de les universitats*. Móra la Nova: IRMU.
- (2007). *Centres d'estudis i dinamització social: problemàtiques i estratègies en la relació amb el seu entorn*. Móra la Nova: IRMU.
- (2014). *El paper de l'associacionisme cultural en el segle XXI*. Móra la Nova: IRMU.
- MARCOS, J. (2010). «El patrimonio como representación colectiva. La intangibilidad de los bienes culturales». *Gazeta de Antropología*, 26(1), 1-14.
- MATEUS VENTURA, Maria da Graça A. (coord.) (2004). *Os espaços de sociabilidade na Ibero-América (sécs. XVI-XIX)*. Lisboa: Ediciones Colibri.
- MORALES, J. (1998). *Guía práctica para la interpretación del patrimonio. El arte de acercar el legado natural y cultural al público visitante*. Sevilla: Junta de Andalucía.
- PERARNAU LLORENS, J. (2020). «Museu al carrer. Un projecte de patrimoni global, participatiu i innovador». *Frontissa*, 40, 18-19.
- REYES, S.; LIMA, F. J. i BLANCO, R. (2021). «Análisis del nivel de formación en materia de patrimonio de los estudiantes universitarios andaluces en los ámbitos de conocimiento de ciencias y ciencias sociales-humanidades: contrastes y similitudes». A R. FERNÁNDEZ PARADAS; M. FERNÁNDEZ PARADAS i R. RAVINA RIPOLL (ed.), *La glocalización patrimonial...*, (p. 463-484).

- RUIZ BERRIO, J. (dir.) (2010). *El patrimonio histórico-educativo: su conservación y estudio*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- SANTACANA, J. i HERNÁNDEZ, F. X. (2009). «Museografías emergentes». *Hermes. Revista de museología*, 1, 5-78.
- TILDEN, F. (2006). *La interpretación de nuestro patrimonio*. Pamplona: Asociación para la Interpretación del Patrimonio.
- TONUCCI, F. (2008). *La ciudad de los niños*. Barcelona: Graó.
- TRAVERSO, E. (2007). *El pasado: instrucciones de uso. Historia, memoria, política*. Madrid: Marcial Pons.
- UBIETO ARTETA, A. (2007). *Propuesta metodológica y didáctica para el estudio del patrimonio*. Saragossa: Universidad de Zaragoza.
- VILAR, P. (1992). *Pensar històricament. Reflexions d'un historiador* (p.121-145). València: PUV.

